

OROSZ László

tudományos főmunkatárs

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest

senior research fellow

Veritas Research Institute for History and Archives

email: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

A PROGRESSZIÓ KERESZTÉNY-NEMZETI KÍSÉRLETE A HAZAI NEMZETISÉGPOLITIKÁBAN (1919–1920)

THE PROGRESSIVE CHRISTIAN-NATIONAL ATTEMPT IN DOMESTIC NATIONAL MINORITIES POLICY (1919–1920)

ABSTRACT

The initial (albeit short) phase of the counterrevolutionary system, which came to power with the collapse of the Hungarian Soviet Republic, focused completely on preserving the territorial integrity of the state, which was its utmost political priority. This aspiration was particularly apparent in how the government expressed its accommodating posture towards the ethnic minorities residing on the territory of Hungary. By autumn 1919, the showy codification of the national minorities policy of the revolutionary period, in anticipation of the disclosure of the conditions of the peace treaty, could not be reversed since backing out of concessions made not long beforehand would clearly not have exerted drawing power on the national minorities who could still be persuaded. The counterrevolutionary ideologues were forced to acknowledge that insofar as the dominant Great Powers wished to influence by means of a more positive image of Hungary, then they too would have to feign progressivism. Progressivism associated with the leftwing and liberalism was of course out of the question! Instead a Christian, conservative, “modernly consistent” and cataclysmic ideology-free façade that abetted peaceful symbiosis with the various ethnic minorities seemed the best course. The study examines the endeavors of

the Ministry of National Minorities and the more significant measures taken to maintain territorial integrity.

Kulcsszavak: kisebbségi kérdés, nemzetiségpolitika, keresztény-nemzeti kurzus, trianoni béke, területi integritás

Keynotes: national minorities as a political issue, national minorities policy, Christian-national course, Treaty of Trianon, territorial integrity

1. A hazai német kisebbség helyzete 1919 őszén

A Tanácsköztársaság bukásával hatalomra került ellenforradalmi rendszer kezdeti (igen rövid) időszaka teljes mértékben a legfőbb politikai prioritást, a területi integritás megóvását szolgálta. Különösképp felismerhető volt e törekvés a nemzetiségek felé tanúsított előzékeny kormányzati magatartásban. Abból a – ma már látjuk: naiv – reményből kiindulva, hogy az egyidejűleg zajló békekonferencia döntéshozatali eljárása során talán nincs még minden lefutva, egyértelműnek tűnt mindenki számára, hogy csakis példamutató nemzetiségpolitikával és a nem magyar ajkú lakosság centrifugális törekvéseivel szemben érdemi alternatívát kínálva táplálhatunk bármi reményt.

Szó sem lehetett ily módon arról, hogy az 1918. őszi összeomlás nyomán bekövetkezett baloldali előretörés látványos (bár a gyakorlatban nem megvalósult) nemzetiségpolitikai intézkedéseit a radikális jobboldali visszarendeződés maga alá gyűrje; – úgy, ahogy tette azt a közélet más területein. A régi rendhez, amit az őszirózsás forradalom felszámolt, nyilvánvalóan nem lehetett már visszatérni, így az átalakulás polgári demokratikus kísérlete (majd annak szélsőbaloldali kisiklása) idején a nem magyar népesség öngazgatási kereteinek kiépítésére tett döcögős lépéseket most, a békefeltételekre várva, nem lehetett visszacsinálni: a csak nemrégiben megadott koncessziók visszavonása aligha gyakorolt volna vonzerőt a még megnyerhetőnek vélt nemzetiségekre. 1919 augusztusában a hatás–ellenhatás mechanizmus folytán az inga visszalendült ugyan a baloldal térfeléről, ám a hatalom új birtokosainak számolniuk kellett azzal, hogy amennyiben a nemzetközi közvéleményt és a döntéshozó nagyhatalmokat egy pozitívabb Magyarország-kép révén kívánják befolyásolni, akkor bizony saját maguknak is a progresszió látszatát kell kelteniük. Szóba sem jöhetett persze a baloldalisággal és a liberalizmussal azonosított progresszió! Ehelyett egy keresztény és konzervatív, a felforgató ideákkal szakító, de a különböző

etnikumok békés szimbiózisában érdekeltnek mutakozó, „korszerűen állagörző” arculat felöltése tűnt üdvözítőnek, mely ugyanakkor az új rendfeszítő belső indulatait, revansvágyát és az éledező sovén hangokat taktikusan leplezni igyekezett.¹

E kísérlet, ahogyan korábban Jásziék csábító kisebbségpolitikája is, csak kevés eredménnyel kecsegtetett.² A nemzetiségek már aligha voltak meggyőzhetőek (hisz többségük már a polgári demokratikus kormányzat időszakában kinyilvánította elszakadási határozatait), ám a kormányzat a nagyhatalmak jóindulatától még sok tekintetben érdemi korrekcióra számított. Ennek azonban előfeltétele volt az, hogy sikerüljön neki olyan erők létezését demonstrálni, méghozzá épp a hazai nemzetiségek részéről, amelyek a szeparatizmussal szembefordulva centripetális (tehát befelé húzó) törekvést hangoztatnak.

Erre nyilvánvalóan a hazai németiség tűnt a legalkalmasabbnak, őket ugyanis minden más nemzetiségünknél szétszórtabb területi elhelyezkedésük, valamint az anyaországtól való földrajzi távolságuk révén nemigen hajtották olyasféle irredenta törekvések, mint mondjuk az anyanemzeteikkel egyesülni vágyó románokat, szerbeket. Nekik nem volt kifejezett érdekük az elszakadás,³ ők aligha láthattak önnön népi állományuk egyben tartására az egységes Kárpát-medencei államnál kedvezőbb alternatívát, így hát nem is kívántak egy másik – várhatóan nem kevésbé nacionalista – államalakulat keretei közé átkerülni.⁴

Összességében azt mondhatjuk, hogy a hagyományosan állampatrióta érzelmű, hungarus-tudattal⁵ bíró és a kiegyezés utáni kor fogalmi rendszerében az ún. politikai magyar nemzethez tartozást híven megélő németajkú közösség kulturális önmeghatározásának, egyáltalán közösségi identitásának alapvető sarokkővét forgatta ki a történeti Magyarország szétzúzása. Márpedig őket, a katonai erővel birtokba vett és elszakított területek német népességét (mivel nem állt mögöttük győztes utódállam) senki sem hallgatta meg.⁶ E területek németjeinek sajátos igényeivel, önérdekű centripetális megfontolásaival valójában senki sem törődött. A magyarság mellett így voltaképp a hazai németek lettek azok, akik nem részesülhettek a nemzeti önrendelkezés magasztos elvének megvalósulását kísérő eufóriában.

2. Bleyer Jakab tevékenysége 1919-1920

A fentebb bemutatott szituáció volt az, ami lehetőséget teremtett a budapesti kormányzatnak arra, hogy az iránta eredendően nem ellenséges német

közösség pozitív hagyományaira és jóindulatú támogatására – mint példaértékű nemzetiségi attitűdre – alapozza integritásvédő stratégiáját. Vagyis lényegében egy egymásra utalt és kölcsönösen előnyös partneri viszony formájában, bizonyos koncessziók garantálásáért cserébe, a német kisebbség állampatrióta érzületének látványos kinyilvánításában reménykedett.

Ez a kormányzati alapállás ideális társra lelt Bleyer Jakab, a hazai sváb közösség tekintélyes vezetője, a budapesti egyetem germanista professzora személyében.⁷ Bleyer tökéletesen alkalmasnak látszott a forradalmi időszak kormányait váltó új kurzus elvárásainak kielégítésére. Politikai arculata remekül illett az ellenforradalom eszmerendszerébe: hangsúlyozottan keresztény és nemzeti, baloldallelles és integritásvédő volt, ráadásul még német származású is. A főtebb jelzett érdekazonosság és partnerség úgyszólván öbenne öltött testet: Bleyer szerepvállalása előnyös volt az államnak is, ugyanakkor saját közösségét szolgálva legalább annyira hasznos volt öneki is. Bleyer ugyanis, aki a német mozgalom sajtójában már 1918 előtt is hangoztatta a területi integritás fontosságát a hazai németiség szempontjából,⁸ mostanra, a leszakított országrészek német lakosságát veszni látva, egy újabb s még ijesztőbb kontextusba helyezte a történeti államterülethez való ragaszkodást. Hitelesen kommunikálhatta tehát fő aggodalmát, nevezetesen azt, hogy elveszítve az erősebb népi öntudatú német tömböket, a csonkaországi németiség mennyiségileg és minőségileg is olyannyira megcsappan, hogy ezentúl nem fogják már respektálni, így várhatóan még tovább gyorsul az asszimilációs folyamat. Az érdekazonosság folytán 1919 augusztusától Bleyer az egymást követő Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam- és Teleki-kormányok nemzeti-ségi ügyekkel foglalkozó minisztere lett.⁹

A nemzeti kisebbségekkel foglalkozó minisztérium léte, annak pusztája ténye, már önmagában is fontos oszlopát képezte az előzékeny kormányzati politika külföld felé irányuló demonstrálásának. Olyannyira fontos oszlopát, hogy egyes vélemények szerint „a minisztérium feladata – nevével ellentétben – nem a magyar kormány jövőbeli kisebbségi politikájának kidolgozása volt, hanem a magyar területek [...] leválasztása elleni propagandatevékenység.”¹⁰ Ennek megfelelően a minisztérium nagyvonalúan felszerelt és finanszírozott intézmény volt, mely külön főosztályokkal rendelkezett a csonka országterületen visszamaradt egyes nemzetiségek¹¹ ügyeinek vitelére, ezek pedig saját politikai, sajtó- és propagandarészlegekkel bírtak. Az utóbbi különösen nagyvonalú támogatásban részesült.¹²

A minisztérium tevékenysége, kodifikációs előkészítő munkája valóban alátámasztja azt a megállapítást, miszerint felállítása teljességgel a területi

integritás védelmét szolgálta. Miniszterként maga Bleyer is arra törekedett, hogy összehangolja saját német nemzetiségi mozgalma (s vele együtt az összes többi hazai nemzeti kisebbség) érdekeit az eminens magyar államérdekkel, és ennek szellemében vonzerő gyakorlására képes látványos intézkedésekkel tudjon gravitáló erőt kifejteni az elszakított területek lakosságára, köztük saját német testvéreire.¹³ E koncepció egyik első elemeként Bleyer koordinálása alatt készült el az 1868. évi XLIV. tc. (a „nemzetiségi törvény”) eredeti szellemiségéhez visszatérő, és így propagandafegyverként is kiváló 1919. augusztus 21-i miniszterelnöki rendeletet a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról, ami aztán megteremtette annak lehetőségét, hogy az alaprendelet főbb célkitűzéseit később szakminiszteri rendeletekkel konkretizálják.

A szóban forgó 4044/1919 M.E. sz. rendelet¹⁴ Bleyer személyes irányítása alatt az igazságügyi minisztériumban került kidolgozásra. Minthogy a polgári demokratikus és a kommunista kormányzatok nemzetiségi jogalkotásához képest érdemi visszalépésre (az integritásvédő politikát szem előtt tartva) gondolni sem lehetett, így bizonyos tekintetben még tovább is tágították a dualizmus kori kereteket. Elsősorban a nyelvhasználat terén: például míg az 1868-as törvény magyar hivatali nyelvet írt elő, addig a Bleyer által levezényelt kodifikáció a kisebbségek szabad nyelvhasználatát irányozta elő mind Budapesten, a nemzetgyűlésben, mind vidéken, a helyhatóságok hivatali gyakorlatában. Utóbbiak közgyűlései pedig maguk határozhatták meg hivatali nyelvüket, és amennyiben a magyarnál maradtak, úgy a jelenlévők egyötödének kívánságára további nyelveken is biztosítani kellett a jegyzőkönyvezést.

Hasonló jogokat kaptak a nemzetiségek az iskoláztatás, a nyelvi és kulturális egyesületek alapítása terén (igaz, nem nyúltak viszont a magyar nacionalizmus fellegvárának számító katolikus egyház iskolaügyi monopóliumához, így az továbbra is maga határozhatta meg az iskoláztatás nyelvét az általa fenntartott intézményekben). Számos – elsősorban kulturális – téren de facto kollektív jogokkal bírtak tehát a nemzetiségek, mindazonáltal most is óvakodott a kormányzat (mint ahogy 1868-ban is) a nemzeti kisebbségek jogi személyiségként való elismerésétől.¹⁵

A nemzetiségi kodifikáció újabb állomása volt a Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter által a nemzetiségi minisztériummal együttműködésben kiadott 1919. decemberi nemzetiségi iskolarendelet,¹⁶ mely az alsófokú állami és községi iskolákban a gyermekek anyanyelvét tette az oktatás nyelvévé. A rendeletben annak vitathatatlanul előremutató iránya mellett is szerepelt az, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákban a har-

madik osztálytól kezdve kötelező tárgyként kell tanítani a magyar nyelvet (írás-olvasás, beszéd- és értelemgyakorlat), mégpedig olyan („megfelelő”) óraszámban, hogy a hatodik osztály befejeztével a diáknak ne okozhasson gondot a leírt szövegek megértése, illetve gondolatainak kifejezése magyarul. Nem véletlen, hogy egyes kutatók – a kézenfekvő párhuzamot megtalálva – csupán a Lex Apponyi enyhébb változatát látják benne.¹⁷ A rendelet taktikai motivációiról maga Bleyer informálta Csernoch hercegprímást 1920. április 26-i levelében, melyben kifejti, hogy a tisztán anyanyelvű oktatás voltaképp a demarkációs vonalon túlra került, elszakítani kívánt területek homogénebb etnikai tömbjeinek szóló ajánlat a visszatérésük esetére, míg a magyar fennhatóság alatt maradt (magyarul jóval nagyobb arányban tudó) kisebbségi közösség számára a tárgyak egy részének magyarul történő oktatása sem okozhat problémát, ezért csupán a nemzetiségi kultúra fenntartásához elengedhetetlen tantárgyak estében biztosítandó az anyanyelvű oktatás.¹⁸ Gesztusértéküként értelmezhető ugyanakkor, hogy a nemzetiségi iskolák felügyeletét a vezető tanfelügyelőtől függetlenített, önálló hatáskörű külön tanfelügyelő kapta meg,¹⁹ valamint az is, hogy – kielégítendő a német nemzetiségi iskolák tanerősükségletét – a VKM („a nemzeti kisebbségek m. kir. miniszterével egyetértőleg”) már a következő évben magyar és német tanítási nyelvű tanító- és tanítónőképző intézetek felállítását rendelte el.²⁰

Mindezek kapcsán feltétlen utalnunk kell azokra az éledező sovinizta hangokra, melyek a Bleyer féle jószándékú (a területvédő törekvéseket a jogos nemzetiségi igényekkel egyeztetni próbáló) kisebbségi törvénykezést kísérték. A nemzetiségek iskolaiigényeinek élesztgetésében a további irredenta törekvések melegágyát látó különféle nacionalista szervezetek (Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, Magyar Nemzeti Szövetség, Ébredő Magyarok Egyesülete, Magyar Országos Véderő Egylet, Kettőskereszt Vérszövetség) már ekkor előálltak a nemzetiségi miniszter menesztésének követelésével.²¹

Röviden jelezni kell, hogy a nemzetiségi minisztérium újra elővette a forradalmi időszakban kidolgozott autonómia-terveket is, és például szlovák viszonylatban egy mintaértékű (de sajnos a béke-konferencia által figyelemre sem méltatott) tervezetet tett le az asztalra.²² Hogy miért épp a szlovákok számára? Mert az új status quo megváltoztatásának lehetőségeit mérlegelve még leginkább a csehszlovák államkezdemény megbontása tűnt kivitelezhetőnek. Feltűnő volt ugyanis, hogy a Felvidék nyugati területein hamar megtörtént a határvonallal (vagyis a Duna) bebiztosítása, a keletiekben azonban (salgótarjáni szénmedence) jócskán elhúzódott a meg-

szállók előrenyomulása és a konszolidálódás. Bleyer minisztériuma ezért azt a feladatot kapta, hogy az igazságügyi minisztérium államtitkára (Rassay Károly) és a magyarbarát szlovák néppárt vezetője (Jehlicska Ferenc) bevonásával dolgozza ki a szlovákok lakta terület Magyarországon belüli öngazgatásának tervezetét. A munkához szabad kezet és teljes támogatást adott a kormányzat. A szlovák autonómiatervezet, melyet 1920. január elején tárgyalt meg a kormány,²³ Bleyer – egy évtizeddel későbbi parlamenti beszéde szerint – maga is a minisztérium egyik legnagyobb intellektuális teljesítményének tekintette.²⁴

Az egyenjogúsítási és az iskolarendelet kibocsájtása, valamint a nemzetiségi öngazgatás keretrendszerének újragondolása vitathatatlanul összefüggésben állt az egyetlen még függőben lévő státuszú terület, Nyugat-Magyarország lakóinak a megnyugtatóra irányuló törekvéssel. Az itt élő németek ugyanis nem csupán a forradalmi időszakban számukra biztosított önkormányzati vívmányok elvesztésétől tartottak, de attól is, hogy a nemzetiségi oktatás tekintetében is vissza fognak térni az 1918 előtti állapotok. A nyugat-magyarországi német autonómia kérdése azonban – szemben a szlovákok számára tett ajánlattal – mégis nyitva maradt, sőt a többségi német lakosság körében inkább az igény elaltatása folyt. Mindez valójában épp azért történt, hogy az 1919. szeptemberi saint-germaini békében Ausztriának ítélt terület ügyében az átadást késleltető magyar félnek játéktere maradjon az esetleges változtatás elérésére.²⁵ A kormányzat gondosan mérlegelt diplomáciai manővereivel párhuzamosan a nemzetiségi minisztérium sorra szervezte az „elszakadással” szemben a „maradás” mellett agitáló nyugat-magyarországi német népgyűléseket, s tömegével prezentálta az illető községek német lakosainak demonstratív hűségnyilatkozatait. Tevékenységét Bleyer helyi bizalmi emberek hálózatára építkezve, a terület többnyire német származású parlamenti képviselőinek²⁶ támogatásával folytatta. Hatékony támasza volt továbbá a hozzá közel álló német nyelvű országos napilap, a Neue Post is, mely 1919 őszétől a németajkú lakosság körében különösen erőteljes hazafias és integritásvédő propagandát fejtett ki. A helyi szintű önszerveződés széles társadalmi bázisát jól bizonyítja, hogy a közismert Nyugatmagyarországi Liga mellett egy kimondottan német közegben építkező szervezet (Westungarische deutsche Landsmannschaft) is nyíltan zászlajára tűzte az integritásvédő tevékenységet.²⁷

A nemzetiségi miniszter egymás után kereste fel a hangadó németországi és ausztriai köröket is, hogy meggyőzze őket a határmódosítás káraitól. Legfőbb érve az volt, hogy az erdélyi, délvidéki és felvidéki német tömbök elcsatolása után immáron Nyugat-Magyarország németsége is elszakad,

akkor a csonka-magyarországi németiség menthetetlenül asszimilálódni fog, márpedig általa elvész az összekötő láncszem az újonnan keletkezett államok németjei között, továbbá eltűnik a természetes híd a németnyelvű államok és a délkeleti németiség szétszabdalt közösségei között, ami pedig bizonyosan nem lehet német érdek.²⁸ Képzeltethetjük, milyen ellenszenv és bizalmatlanság vette őt körül, amiért német emberként az új Német-Ausztria ellenében tevékenykedik.²⁹

A trianoni békével aztán valóra vált mindaz, amitől Bleyer tartott, s aminek elkerülésére hajlandó volt a magyar kormány nemzetiségpolitikai arcként megjelenni. Egyrészt az, hogy a németiség (arányaiban) még a magyarságnál is nagyobb veszteséget szenvedett, hisz kétmillió állományának 3/4-ét elveszítve lélekszáma 550 ezer főre csökkent a csonka országban, ahol ráadásul épp a leginkább felgyorsult asszimilációjú területek maradtak meg.³⁰ Másrészt pedig az, hogy a békeszerződés aláírásával végképp megszűnt a német nemzetiség kifelé aduként való használatának lehetősége – ám ebből adódóan respektálásának kényszere is!

S valóban, a diktátum miatt sokkolt hazai közvélemény immáron minden felgyülemlett indulatát és tehetetlen haragját az egyedül megmaradt hazai kisebbségen, a németiségen vezette le. 1920 decemberében a még mindig nyitott burgenlandi kérdésben folytatott ausztriai tárgyalásából Bleyer arra érkezett haza, hogy Teleki átalakított kormányából kihagyták, azaz gyakorlatilag menesztették. A bukott miniszter még ezt követően (1921 tavaszán) is folytatott németországi tárgyalásokat a burgenlandi kérdésben, ám az 1921. októberi velencei egyezményt, illetve a szóban forgó terület határainak kijelölését és átadását³¹ követően végleg jelentőségét veszítette a nemzetiségi minisztérium, amit aztán 1922 februárjában fel is számoltak.³²

A magyar nemzetiségpolitika ezzel újra elindult azon az úton, mely a méltányos magatartás és a jogos kisebbségi igények kielégítése helyett asszimilációs nyomással igyekezett elejét venni a nemzeti kisebbségek etnopolitikai aktivitásának. Az érdemben egyedülként megmaradt németiség körében az egyre gyűlő nemzetiségi sérelmek mind jobban ráerősítettek a mélyben lapangó disszimilációs törekvésekre, a 30-as évek közepére meghasonlás és válaszütt elé kényszerítve a népi öntudatát magyar hazafiságával korábban összeegyeztetni képes németajkú közösséget. Mindezt az a magyar nemzetiségpolitika idézte elő, mely – a biztató kezdetek ellenére – a trianoni sokk nyomán hamar felkeményedett és alapvetően elhibázott irányt vett.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 A kérdéskör máig alapvető feldolgozása Bellér Béla (1975): Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Akadémiai. Budapest.
- 2 A polgári demokratikus kurzus nemzetiségpolitikai gondolkodásához Vitári Zsolt (2016): Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In. Slachta Krisztina et al. szerk. (2016): Sed intelligere. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. Kronosz. Pécs. 181–199. old. – Szarka László (1998): A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In. Grad, Cornel – Ciubotă, Viorel szerk.: 1918: sfârșit și început de epocă – 1918: korszakvég–korszakkezdet – 1918: the End and the Beginning of an Era. Editura Muzeului Sătmărean–Editura Lekton. Satu Mare–Zalău. 355–370. old. – Uő. (2008): A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségpolitikájának történetéhez. Kisebbségkutatás, 2008/2. sz. 233–247. old. – Legújabban lásd Gulyás László (2019): Jászi Oszkár nemzetiségi politikája és annak kudarca. In. Uő. szerk.: Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 73–87. old.
- 3 Merőben téves e magatartás cáfolatára az erdélyi szászok – Romániához való csatlakozásukat kimondó – 1919. januári nyilatkozatát felhozni. Kevésé ismert ugyanis, hogy a Szász Néppárt még 1918. október 29-i nagyszabeni tanácskozásán sem kérdőjelezte meg a Magyarország iránti hűséget, kimondván, hogy „a szász nép [...] szilárdan és megingathatatlanul a magyar haza oldalán áll.” Vö. Sitzung des Sächsischen Zentralausschusses. Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, 1918. október 30. 1. old. – Medgyesi döntésüket valójában a számukra kész helyzetet teremtő nagypolitikai körülmények és a románok többszöri fenyegető ultimátuma kényszerítette ki. Mindezt még a korabeli magyar nemzetiségpolitika iránt igen kritikus német szakirodalom sem vitatja, így a medgyesi döntéssel foglalkozó alapvető német szakmunka maga is elismeri, hogy a szászok szemében „Erdély Magyarországhoz tartozása ekkoriban nemcsak hogy nem vonódott kétségbe, de igazából még vita tárgyát sem képezte.” Vö. Roth, Harald (1993): Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen” 1918/1919. Südostdeutsches Kulturwerk. München. 25. old.
- 4 Orosz László (2020): Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján. In. Anka László szerk. (2020): „Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.

- 5 Csáky, Moritz (1982): Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische“ Alternative zur Magyarischen Nationalstaats-idee? In: Drabek, Anna M. – Plaschka, Richard G. – Wandruszka, Adam szerk.: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 71–89. old. – Miskolczi Ambrus (2009): A hungarus-tudat a 19. században. Limes, 2009/4. sz. 71–96. old.
- 6 A szepesi szászok érzelmeit jól példázza, hogy tiltakozó gyűléseket szerveztek a cseh megszállás ellenében, annak alternatívájaként pedig – 1918. december 9-én – egy szepesi szász köztársaság kikiáltásával próbálkoztak, ami azonban meghiúsult a Felvidék területének csehek általi annektálásával. Vö. Sztancs Gábor (2018): „Selbständige Zipser Republik”. A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén. Fórum. Társadalomtudományi Szemle, 2018/4. 21–41. old.; ill. Schlereth, Ludmilla (1939): Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19. Max Schick. München. 57. old. – A bánáti svábok is tartottak az impériumváltástól. Az 1918. november 3-án Temesváron megalakult Schwäbische Nationalrat a régi Magyarországhoz való ragaszkodásának adott hangot. A gyorsan változó körülmények hatására vezetőjük, Kaspar Muth 1918. december 8-án a terület hovatartozását eldöntő népszavazást követelt, illetve nemzeti autonómiát és a bácskai-bánáti sváblakta területek felosztásának tilalmát. Természetesen őket ugyanúgy senki sem hallgatta meg. Vö. Rieß, Josef Hrsg. (1935): Deutsches Volkswerden im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths. Temeschwar. 46. old.
- 7 Bleyer (1874–1933) működése kapcsán máig alapvető munka Schwind, Hedwig (1960): Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums. Südostdeutsches Kulturwerk. München. – Lásd továbbá Fata Márta (1991): Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933. Szerzői magánkiadás. Freiburg i.Br.
- 8 Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakob megnyilatkozásai a Neue Post című napilapban az I. világháború idején. In: VERITAS Évkönyv 2015. Szerk. Ujváry Gábor. Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet. Budapest. 123–145. old.
- 9 Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest. 35–36. old.
- 10 Vö. Spannenberger Norbert (2000): A Volksbund. Egy népcsoport nemzeti-szocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi szervezet? Aetas, 15/4. sz. 50–63. old., az idézet helye: 50.

- 11 Értsd: németek, szlovákok, délszlávok, románok és rutének. A legnagyobb lélekszámú etnikum ügyeit intéző német főosztály irányítását Steuer György – aki Bleyer közeli munkatársából hamarosan legfőbb ellenlábasa lett – látta el.
- 12 Fata Márta (1993): Jakob Bleyers Bemühungen um die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920). In: Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1992 der Landsmannschaft der Donauschwaben Bundesverband – Heft 3. Sindelfingen. 129–138. old., 132.
- 13 Miniszteri tevékenysége tekintetében különösen jól használható Török Árpád (1934): Jakob Bleyer als Nationalitätenminister. Ungarische Jahrbücher, XIV. köt. 35–45. old.
- 14 A magyar kormány 4.044/1919. M. E. számú rendelete a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. Budapesti Közlöny, 1919. november 19. 1. old. – A viszonyokat jól jellemzi, hogy a fővárost megszállva tartó románok által működtetett cenzúra a kormány hivatalos orgánumban nem engedte leközelni a rendeletet – tartva annak a magyar fél által jól hasznosítható propagandaértékétől –, ezért az csak a román megszállást elkerülő Szombathelyen láthatott napvilágot, lényegében semmilyen hatást sem kiváltva. A Budapesti Közlöny csak három hónapos késéssel, a románok kivonulása után pótolhatta a kisebbségi kérdés kezelésében oly fontos kormányzati alapelv közzétételét.
- 15 Terminológiai szempontból ugyanakkor fölöttébb előremutató gesztusként lehet értékelni, hogy az 1868-as nemzetiségi törvényben szereplő „faji különállás” kifejezés helyett az új rendelet a „nemzeti kisebbség” alakot alkalmazta.
- 16 209.494/1919. VKM sz. rendelet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról szóló 4.044/1919. M. E. sz. kormányrendelet 12., 13. és 14. §-ai alatt foglalt és az állami és községi kisedővodákra, elemi népiskolákra és ismétlőiskolákra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról” (1919. december 23.). Rendeleték Tára, 1919. 1587–1600. old. – A szabályozásról lásd még Orosz László (2021): A hazai németiség közoktatásügye a két világháború között. Somogy, 49/3. sz. 73–81. old., 77.
- 17 Vö. Spiegel-Schmidt, Friedrich (1987/88): Das Deutschtum Ungarns zwischen dem Putsch gegen Peidl und der Ödenburger Volksabstimmung (1919–1921). Südostdeutsches Archiv, 30/31. évf. 78–111. old., 86–87. – Füzes Miklós (1989): Die Nationalitäten-Schulpolitik Ungarns zwischen 1918 und 1945. Suevia Pannonica, 17. évf. 57–67. old., 60.
- 18 Tilkovszky Loránt (1995): Nemzetiségi anyanyelvű oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). Századok, 129/6. köt. 1251–1274. old., 1253.

- 19 209.494/1919. VKM sz. r., 28. §. – Lásd még A nemzeti kisebbségek népoktatásügye. Néptanítók Lapja, 1920/1–3. 14–15. old., 15. (V.2. Tanfelügyelőség.)
- 20 48.696. VKM sz. rendelet „a magyar és német tanításnyelvű tanító- és tanítónőképző-intézetek felállítása, illetőleg ily nyelvű tanfolyamok szervezése tárgyában” (1920. június 5). Hivatalos Közlöny [a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium heti információs lapja – O. L.], 1920. június 24. 173–174. old. – A kérdéshez részletesebben Donáth Péter (1996): Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944. Budapesti Tanítóképző Főiskola. Budapest.
- 21 Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai. Debrecen. 40–41. old.
- 22 A szlovák autonómiatervezet szövegét lásd Balogh Sándor (szerk.) (2002): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Napvilág. Budapest. 245–249. old.
- 23 MNL OL, K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. január 9., 3. n. p.
- 24 Minderről lásd Bleyer Jakab 1929. tavaszi parlamenti beszédét: Képviselőházi napló, 1927–1931. XXI. kötet. 301. ülés (1929. május 29.). 249–251. old.
- 25 A nyugat-magyarországi kérdésről született munkák közül lásd Soós Katalin (1971): Burgenland az európai politikában 1918–1921. Akadémiai. Budapest. – Ormos Mária (1990): Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Gordiusz. Győr. – Schlag, Gerald (2001): „Aus Trümmern geboren...” Burgenland 1918–1921. Burgenländisches Landesmuseum. Eisenstadt. – Gulyás László (2019): Hogyan lett Nyugat-Magyarországból Burgenland. In. Uő. szerk. (2019): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. SZEK. Szeged. 203–222. old. – Tóth Imre (2020): Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. Kronosz. Pécs. – Murber Ibolya (2021): Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után. BTK Történettudományi Intézet. Budapest. – Ujváry Gábor (2021): „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak”. Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út. MNL GyMSML SL. Sopron.
- 26 Bleyer Jakab (Szentgotthárd), Nitsch Mátyás (Zurány), Klebelsberg Kunó (Sopron), Huber János (Nezsider), Haller István (Lövő), Sabel János (Kismarton), Scholtz Ödön (Nagymarton), Lingauer Albin (Kőszeg), Thomas Ferenc (Németújvár), gr. Ambrózy Migazzi István (Felsőőr), Dömötör Mihály (Kapuvár).
- 27 Westungarische deutsche Landsmannschaft. Neue Post, 1919. december 5. 2. old.

- 28 Fata (1993), 135–136. old. – Lásd még Török (1934), 42–43. old.; Schwind (1960), 84–85. old.; Bellér (1975), 101. old.
- 29 Ezzel Bleyer maga is tisztában volt, és keserűen idézte föl a halála előtt elmondott utolsó parlamenti beszédében. Vö. Képviselőházi napló, 1931–1935. XV. kötet. 176. ülés (1933. május 9.). 210–215. old., 212.
- 30 Mindez előrevetítette a hazai németiség fogyásának fölgyorsulását, amit már az 1920 és 1930 közötti dekád elmozdulását rögzítő következő népszámlálás eredményei (13%-os veszteség egyetlen évtized alatt!) is világosan igazoltak. Az adatokat részletesen elemzi Kovács Alajos (1936): A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Hornyánszky. Budapest.
- 31 Fogarassy László (1976): Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der Österreichisch-ungarischen Grenze im Lichten der ungarischen Quellen und Literatur. Südost-Forschungen, 35. évf. 150–182. old.
- 32 A döntés háttéréről és a későbbiek során fölkeményedő nemzetiségpolitikai irányvonatról Eiler Ferenc (2020): Magyarország nemzetiségpolitikája (1918–1989). In. Eiler Ferenc – Tóth Ágnes szerk. (2020): A Magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek. Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum. Budapest. 11–46. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Balogh Sándor (szerk.) (2002): A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Napvilág. Budapest.
- Bellér Béla (1975): Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Akadémiai. Budapest.
- Csáky, Moritz (1982): Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische“ Alternative zur Magyarischen Nationalstaats-idee? In: Drabek, Anna M. – Plaschka, Richard G. – Wandruszka, Adam szerk.: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder. Texte des 2. Österreichisch-ungarischen Historikertreffens Wien 1980. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 71–89. old.
- Donáth Péter (1996): Iskola és Politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944. Budapesti Tanítóképző Főiskola. Budapest.
- Eiler Ferenc (2020): Magyarország nemzetiségpolitikája (1918–1989). In: Eiler Ferenc – Tóth Ágnes szerk. (2020): A Magyarországi németek elmúlt 100 éve. Nemzetiségpolitika és helyi közösségek. Társadalomtudományi Kutatóközpont–Argumentum. Budapest. 11–46. old.
- Fata Márta (1991): Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn 1917–1933. Szerzői magánkiadás. Freiburg i.Br.
- Fata Márta (1993): Jakob Bleyers Bemühungen um die Bewahrung der ungarischen Staatsintegrität (1918–1920). In: Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben. Texte aus dem Jahresprogramm 1992 der Landsmannschaft der Donauschwaben Bundesverband – Heft 3. Sindelfingen. 129–138. old.
- Fogarassy László (1976): Die Volksabstimmung in Ödenburg (Sopron) und die Festsetzung der Österreichisch-ungarischen Grenze im Lichten der ungarischen Quellen und Literatur. Südost-Forschungen, 35. évf. 150–182. old.
- Füzes Miklós (1989): Die Nationalitäten-Schulpolitik Ungarns zwischen 1918 und 1945. Suevia Pannonica, 17. évf. 57–67. old.
- Gulyás László (2019): Jászi Oszkár nemzetiségi politikája és annak kudarca. In: Gulyás László (2019) szerk.: Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 73–87. old.
- Gulyás László (2019): Hogyan lett Nyugat-Magyarországból Burgenland. In: Gulyás László (2019) szerk.: Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged. 203–222. old.

- Kovács Alajos (1936): A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Hornyánszky. Budapest.
- Miskolczi Ambrus (2009): A hungarus-tudat a 19. században. *Limes*, 2009/4. sz. 71–96. old.
- Murber Ibolya (2021): Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után. BTK Történettudományi Intézet. Budapest.
- Ormos Mária (1990): Civitas Fidelissima. Népszavazás Sopronban 1921. Gordiusz. Győr.
- Orosz László (2016): A hazai svábok és a magyar integritás viszonyának kérdéséhez. Bleyer Jakab megnyilatkozásai a *Neue Post* című napilapban az I. világháború idején. In: VERITAS Évkönyv 2015. Szerk. Ujváry Gábor. Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet. Budapest. 123–145. old.
- Orosz László (2020): Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján. In: Anka László szerk. (2020): „Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- Orosz László (2021): A hazai németség közoktatásügye a két világháború között. *Somogy*, 49/3. sz. 73–81. old.
- Rieß, Josef Hrsg. (1935): *Deutsches Volkswerden im Banat. Reden und Aufsätze Dr. Kaspar Muths.* Temeschwar.
- Roth, Harald (1993): *Der „Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen“ 1918/1919.* Südostdeutsches Kulturwerk. München.
- Schlag, Gerald (2001): „Aus Trümmern geboren...” Burgenland 1918–1921. Burgenländisches Landesmuseum. Eisenstadt.
- Schlereth, Ludmilla (1939): *Die politische Entwicklung des Ungarländischen Deutschtums während der Revolution 1918/19.* Max Schick. München.
- Schwind, Hedwig (1960): *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums.* Südostdeutsches Kulturwerk. München.
- Soós Katalin (1971): *Burgenland az európai politikában 1918–1921.* Akadémiai. Budapest.
- Spannenberger Norbert (2000): A Volksbund. Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi szervezet? *Aetas*, 15/4. sz. 50–63. old.
- Spiegel-Schmidt, Friedrich (1987/88): *Das Deutschtum Ungarns zwischen dem Putsch gegen Peidl und der Ödenburger Volksabstimmung (1919–1921).* Südostdeutsches Archiv, 30/31. évf. 78–111. old.
- Szarka László (1998): A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In: Grad, Cornel – Ciubotă, Viorel szerk.: *1918: sfârșit și început de epocă – 1918: korszakvég–korszakkezdet – 1918: the End*

- and the Beginning of an Era. Editura Muzeului Sătmărean–Editura Lekton. Satu Mare–Zalău. 355–370. old.
- Szarka László (2008): A helvét modell alternatívája és kudarca 1918 őszén. Adatok, szempontok a Károlyi-kormány nemzetiségpolitikájának történetéhez. *Kisebbségkutatás*, 2008/2. sz. 233–247. old.
- Sztancs Gábor (2018): „Selbständige Zipser Republik”. A szepességi németiség parciális mozgalma 1918 őszén. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, 2018/4. 21–41. old.
- Tilkovszky Loránt (1989): Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest.
- Tilkovszky Loránt (1995): Nemzetiségi anyanyelvű oktatás a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). *Századok*, 129/6. köt. 1251–1274. old.
- Tilkovszky Loránt (1998): Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században. Csokonai. Debrecen.
- Tóth Imre (2020): Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig. *Kronosz*. Pécs.
- Török Árpád (1934): Jakob Bleyer als Nationalitätenminister. *Ungarische Jahrbücher*, XIV. köt. 35–45. old.
- Ujváry Gábor (2021): „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak”. Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út. MNL GyMSML SL. Sopron.
- Vitári Zsolt (2016): Új kisebbségpolitika ellenérzésekkel? Etnopolitikai irányváltások Magyarországon 1918 és 1920 között. In: Slachta Krisztina et al. szerk. (2016): *Sed intelligere*. Tanulmányok a hatvanöt éves Gyarmati György tiszteletére. *Kronosz*. Pécs. 181–199. old.